

Božidar Finka

O NAŠOJ DIJALEKATSKOJ GEOGRAFIJI I DIJALEKTOLOŠKOJ LEKSIKOGRAFIJI

(UVODNO IZLAGANJE)

PRISTUP

1. Svaki je dijalektološki rad svojevrstan prilog dijalekatskoj geografiji i dijalektološkoj leksikografiji. U svakom se, naime, razmatraju dijalekatski podaci užega ili širega govornoga područja i u svakom je riječ nezaobilazna jedinica dijalektološkoga promatranja. Na njoj se uočavaju glasovne, naglasne, oblične, tvorbene i etimološke posebnosti; riječ je i značenjska jedinica, bilo izolirano, bilo u sastavu jezičnih jedinica višega reda: sintagme, frazema, rečenice, diskurza.

2. S obzirom na veliku izdiferenciranost hrvatsko-srpskoga jezičnoga dijasistema, a osobito dijalekatskoga stanja u SR Hrvatskoj, naši su dijalekti privlačili i stalno privlače pažnju i domaćih i stranih dijalektologa. Plod je njihova rada pozamašan broj dijalektoloških priloga, objavljivanih i kod nas i drugdje u svijetu.¹

Klasičan pristup u dijalektologiji, dominantan do novijega vremena, ne može više zadovoljiti sva očekivanja od dijalektološke djelatnosti. Skupilo se doduše mnoštvo podataka, izvršeno je mnogo analiza, pravljene su uže ili šire, manje ili više ograničene sinteze, no nikad tako i u tolikoj mjeri da bi slika dijalekatskoga stanja bila posve izričita, da bi podaci za određena pitanja bili u svakom prilogu dostatni, istovrsni i jednoznačno upotrebljivi pri usporedbama i zaključivanju.

Već i same raznolike prakse u transkripciji, a osobito ako su i neadekvatno provedene, znatno otežavaju sumjerljivost podataka, pa se može dogoditi da se isto interpretira kao različito i različito kao isto.

3. U našoj dijalekatskoj geografiji i dijalektološkoj leksikografiji susrećemo se i s problemom količine podataka. U dijalekatskoj geografiji na

¹ Ima više bibliografskih prinosa o našoj dijalektologiji, no oni se pretežitim svojim dijelom odnose ili na pojedine dijalekte odnosno grupe dijalekata (najbrojniji su i najiscrpniji o čakavskoj grupi dijalekata) ili na pojedina razdoblja (najviše na pojedine godišnje produkcije) u našoj dijalektologiji, tako da tek treba izraditi dijalektološku bibliografiju koja bi bila iscrpna i s horizontalnoga i s vertikalnoga polazišta.

našem tlu pretežno su davane opće sheme, sintetske izoglose, linije razdjelnice na govorne tipove, dijalekte ili narječja (skupine dijalekata), često i bez dovoljno podataka o brojnim dijalekatskim preklapanjima, o dijalekatskim oazama ili otocima i o dijalekatski praznim prostorima. Rjeđe je postupljeno drukčije, tj. tako da se prikazuje ostvaraj međusobno sumjerljive količine određenih govornih podataka kao temelj i polazište pri izradi općih shema, sintetskih izoglosa ili linija razgraničenja.

Potanje o stanju i problemima u našoj dijalekatskoj geografiji govorim u svom prilogu »O našoj dijalekatskoj geografiji«², pa ću se ovdje ograničiti samo na prikaz stanja i nekih problema u našoj dijalektološkoj leksikografiji.

4. Brojni naši popisi riječi, zbirke riječi i rječnici pružaju obilje rječničkih podataka, no ne sustavno po dijalekatskim regijama, ne količinski isto, ne po istim kriterijima pri izboru riječi i ne obrađeno na isti leksikografski način. U starijim leksikografskim djelima, kao i općenito u dijalektološkim prilogima, pretežno se ogleda odnos prema književnom jeziku, a manje odražava dijalekat kao lingvistički sustav, pa i više dolaze do izražaja fonetske nego fonološke osobine. U novijim dijalektološkim leksikografskim djelima, nerijetko i u dijalektološkim opisima, naglašenija su traganja za tzv. specifičnim riječima, za arhaizmima i sl. nego leksik kao sustav u funkciji. Drukčije nije ni moglo biti. Iako, naime, dijalektološki rad ima u nas relativno dugu tradiciju, s dobrim ostvarenjima, nemaju dugu tradiciju ona nastojanja koja bi zatečenu praksu ubrzo izmijenila.

5. Danas smo obogaćeni spoznajom da se i u dijalektološkoj leksikografiji mogu neusporedivo smišljenije i sustavnije nego dosad dobiti rječnički podaci koji su izraz određenih pojmova odnosno nazivi određenih predmeta. Moguće je i potrebno je promatrati svaku riječ u »svojem« leksičkom polju i u »svojem« semantičkom sustavu (kao što su npr. rodbinski nazivi, nazivi vezani uz određene djelatnosti, pomorsko nazivlje itd.); treba uočiti i konkretne razine uporabe riječi (npr. u bogoslužju, u ritualu općenito, itd.). Treba zapažati i nastanak ili prestanak adstratnih utjecaja (nestaju npr. romanizmi, germanizmi, turcizmi, ungarizmi) na određenim administrativno-političkim, a ne samo dijalekatskim arealima; postoje, na primjer, određeni adriaticizmi odnosno mediteranizmi u govorima jadranske zone bez obzira na njihovu dijalekatsku pripadnost. Uzimanjem u obzir tih i takvih lingvističkih obavijesti moći će se određeno govoriti o područjima i razinama uporabe ove ili one riječi i o značenjskim odnosima među prikupljenim riječima, a bit će izričitiije i međusobno uporedljivije i razne druge lingvističke obavijesti koje dijalektologiji nude tako obuhvaćene riječi. Tako prikupljeni rječnički podaci mogu potvrditi, ponegdje možda i otkriti, i neke relevantne izvanlingvističke obavijesti, npr. o različitim sociološkim prilikama, kulturnim domašajima i drukčijoj materijalnoj podlozi u dijalekatskim područjima; mogu dakle sadržavati i neke obavijesti

² Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, knjiga 49, Zagreb 1983, str. 179—194 (s 4 karte u tekstu) + 2 karte izvan paginacije, i to: *Dijalekatska karta SR Hrvatske i Karta F 238 N sg. (j)/a/gne 'janje'*, na temelju građe za Općeslavenski lingvistički atlas.

o rječničkim i drugim lingvističkim i izvanlingvističkim odnosima u vremenskoj vertikali.

6. Rječnički podaci sa svim lingvističkim obavijestima koje sadržava dijalekatska leksička građa za izradu rječnika (kao i ona za izradu dijalektoloških atlasa) tako su zacrtani da se barem do neke mjere nadmaši tradicionalna okazionalna dijalektološka leksikografija (i dijalekatska geografija), s ciljem da se dobiju cjelovitiji i sustavniji uvidi u dijalekatsko stanje na obuhvaćenim područjima.

NASLJEĐE

7. U rječničkom dijalektološkom nasljeđu u SR Hrvatskoj samo je nekoliko djela, dijalektolozima dobro poznatih, s težnjom prema iscrpnosti;³ golemo rječničko blago najvećim dijelom tek treba istražiti i obraditi. Ako bismo i mogli reći da je osnovni rječnički fond naših dijalekata donekle poznat, ne bismo mogli mnogo reći o prostornoj proširenosti, o značenjskoj razgranatosti i o uporabnoj vrijednosti riječi u prostornom i vremenskom protezanju. Nejednak je i vremenski i prostorni raspored leksikografskih djela po dijalekatskoj pripadnosti i po lingvističkim obavijestima koje u sebi uključuju.

8. Do suvremenih dijalektoloških rječnika i rječničkih zbirki naša je leksikografija, iako dijalektološki utemeljena, imala druge i drukčije zadaće negoli ih ima danas, pa su otuda starija leksikografska djela i nastajala i funkcionirala kao rječnici šire kulturne namjene.⁴ Otuda su razumljiva i nastojanja njihovih sastavljača da probiju uske regionalne ili dijalekatske granice. »Tako npr. u Belostenčevu kajkavskom rječniku iz god. 1740. neprekidno susrećemo oznake kojima autor upućuje da je koja riječ slavonska (tj. štokavska) ili dalmatinska (tj. štokavska ili čakavska)«⁵. Slično su postupali i drugi stariji leksikografi, bez obzira na to jesu li izrijekom spominjali dijalekatsku ili regionalnu pripadnost riječi, i tako »pridonijeli da se razvije svijest o jezičnom jedinstvu naše dijalekatske razvedenosti i pomogli stvaranju osjećaja za potrebom da se međusobno približe 'partes disiectae' našega jezičnog i našega narodnoga bića«⁶. Nastoja-

³ Blaž Jurišić, *Rječnik govora otoka Vrgade. I. Uvod*. Biblioteka HDZ, 1. Zagreb 1966, 125., *Rječnik govora otoka Vrgade uspoređen s nekim čakavskim i zapadnoštokavskim govorima. II. Rječnik*. Biblioteka HDZ, 2. Zagreb 1973, 256;

Čakavisch — deutsches Lexikon, I (M. Hraste — P. Šimunović), *Slavistische Forschungen*, 25, Köln 1979; II, 1981 (R. Olesch — P. Šimunović); III, 1983 (P. Šimunović — R. Olesch);

Jure Dulčić i Pere Dulčić, *Rječnik bruškoga govora*, Hrvatski dijalektološki zbornik, 7.

⁴ To su brojna i na široko dobro poznata leksikografska djela od 16. do 19. stoljeća, kao što su Vrančićev, Mikaljin, Della Bellin, Stullijev i Voltiggijin rječnik nastali u našim primorskim stranama ili Habledićev, Belostenčev i Jambrešićev rječnik nastali u kontinentalnoj (kajkavskoj) Hrvatskoj.

⁵ Božidar Finka, *Hrvatska dijalektologija danas*, Hrvatski dijalektološki zbornik, 5, Zagreb 1981, 40.

⁶ *Ibid.*

nja starijih leksikografa i općenito jezičnih poslenika s jedne su se strane uklapala »u opće pokušaje znanstvene ili praktične djelatnosti koja se pretežno ticala izbora i oblika književnog jezika«⁷, a s druge su strane bila usmjerena sustavnom predstavljanju određene dijalekatske rječničke građe, pa su i ta leksikografska djela u dobroj mjeri »rječnici s teзом«. Zato i ti rječnici, iako se izdvajaju iz rječničkog kruga dijalektoloških rječnika suvremenih zahtjeva, mogu biti solidan oslonac i u našoj današnjoj dijalektološkoj leksikografiji.

9. Naša novija ostvarenja dijalektološke leksikografije pretežno su individualno zamišljena i uglavnom omeđena prostornim dosegom; obično su to rječnici pojedinačnih mjesnih govora ili tek ograničene dijalekatske regije. Bez obzira na količinu rječničkih jedinica koje donose, sva teže za tim da uključe što više lingvističkih obavijesti o obuhvaćenim riječima, tako da je to već postala tradicija u našoj dijalektološkoj leksikografiji. S obzirom na leksikografski pristup, kojim je određena i količina i vrsta lingvističkih obavijesti uključenih u obradu, dijalektološki se rječnički prilozima svrstavaju u dvije glavne skupine. U jednim se riječi, s više ili manje lingvističkih obavijesti, obrađuju bez upućivanja na odgovarajuće rječničke i druge lingvističke osobine u drugim govorima, dijalektima i dijalekatskim skupinama ili u rječničkim prilozima; u drugim se osim lingvističkih obavijesti kao u prvoj skupini donose i usporedbe s odgovarajućim stanjem u drugim idiomima; uključen je dakle i komparativni pristup. Ova je druga skupina dijalektoloških leksikografskih prinosa metodološki i stručni leksikografski put prema dijalektološkim rječnicima cjelovitih narječja ili regija, kojima težimo i koje upravo planiramo.

SADAŠNJE PREOKUPACIJE

10. Imajući u vidu dosadašnje stanje, a posebno da za čitave dijalekatske regije i dijalekte nemamo kompletnijega dijalektološkoga leksikografskoga djela, naša su nastojanja prvenstveno usmjerena na izradu obuhvatnih rječnika čitavih narječja, posebno čakavskoga i kajkavskoga. Te je rječnike već uvrstila Jugoslavenska akademija u svoje dugoročne radne planove⁸. Shvaćajući taj zadatak kao najvažniji posao u dijalektološkoj leksikografiji u idućem razdoblju, a u želji da se solidno pripremi i suvremeno koncipira, Odbor za dijalektologiju povjerio je svojim članovima M. Mogušu i A. Šojtaru da izrade koncepcije za te rječnike: Moguš za čakavski, Šojtar za kajkavski⁹.

⁷ Ibid.

⁸ Obavljeni su i neki preliminarni poslovi: izbor dijalekatskih punktova za terensko prikupljanje rječničke građe, u toku je rad i na određivanju dijalektoloških i drugih djela s dijalekatskim rječničkim podacima za ekscerpiranje, napravljeni su i nacrti naputaka za stvaranje rječničke kartoteke.

⁹ Zato oni na ovom znanstvenom skupu, između ostalog posvećenom i dijalektološkoj leksikografiji, drže referate upravo posvećene navedenim rječnicima.

11. Izlazeći s problemom izrade rječnika čakavskoga i kajkavskoga narječja pred kulturnu i znanstvenu javnost želimo postići dvoje:

- 1) istaknuti značenje tih projekata,
- 2) stvoriti potrebnu klimu društvenih i metodoloških polazišta za njihovu izradu.

Okupljeni će dijalektolozi na ovom skupu nesumnjivo obogatiti naše dijalektološke spoznaje, posebno o dijalekatskoj geografiji i dijalektološkoj leksikografiji, pa će i naša sveukupna nastojanja na tim znanstvenim područjima imati i izgrađenija polazišta nego su ih dosad imala.